

УДК 159:652

СОЛОНЬКО ЛЕОНІД,

кандидат філософських наук, професор, старший науковий співробітник,
Інститут філософії НАН України, м. Київ

СТАРОДАВНІ ПСИХОТЕХНІКИ ЯК ЗАСІБ КОМПЕНСАЦІЇ ВТРАЧЕНОГО БУТТЄВОГО ДОСВІДУ

У статті проаналізовано роль стародавніх психотехнік у відновленні доступу до буттєвого досвіду. Автор приділяє особливу увагу висвітленню спільних рис найвідоміших релігійних систем - шаманізму, давньогрецьких містерій, даосизму, індуїзму, буддизму. Продемонстровано, що ці системи, попри культурні відмінності, зосереджені на трансперсональних переживаннях, завдяки яким досягається компенсація буттєвого дефіциту. Актуальність дослідження обумовлена взаємозв'язком між психотехнічними традиціями й проблемою розв'язання сучасної екзистенційної кризи.

Ключові слова: психотехніка; буттєвий досвід; трансперсональні переживання; змінений стан свідомості; шаманізм; містерія; даосизм; індуїзм; буддизм.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Дослідження психотехнічних аспектів релігій у ХХ столітті відбувалося під знаком універсалізму. Зацікавленість традиційними психотехніками, спричинена дефіцитом буттєвого досвіду, призвела до виникнення нового наукового напрямку, що ставить собі за мету вивчення змінених станів свідомості. Починаючи з піонерської праці В. Джеймса "Розмаїття релігійного досвіду" [Джеймс, 1993], який використовував закис азоту як засіб для досягнення трансперсональних переживань, учені звертають пильну увагу на існування універсальних безвідмовних методик занурення у змінений стан свідомості, подібних до тих, що їх застосовують практикуючі містики, які належать до різних конфесій. Було здійснено низку спроб розробити методологію дослідження трансперсональних переживань і створити моделі, що дозволяють систематизувати й класифікувати змінені стани свідомості.

Значущість стародавніх психотехнік у контексті сучасних викликів хвилювала велику кількість авторів. Особливо слід відзначити Є. А. Торчинова [Торчинов, 2007], В. Джеймса [Джеймс, 1993], С. Грофа [Гроф, 2004], М. Вебера [Вебер, 1990], О. М. Фрейденберг [Фрейденберг, 1978], Ч. Тарта [Тарт, 1992], Е. Бургінгьон [Бургінгьон, 2001], С. Лабержа [LaBerge, 1991], А. Мінделла [Mindell, 1993], Т. Маккенну [McKenna, 1992], Р. Волша [Walsh, 1990], Р. Мосса [Moss, 2010] та ін. У нашому дослідженні ми спираємось на згадані праці, зокрема на розвідки Є. А. Торчинова.

Метою статті є визначення впливу стародавніх психотехнік на подолання дефіциту буттєвого досвіду й відновлення єдності людини зі світом, що дає можливість виявити універсальні образи та символи, що лежать в основі різних релігійних систем.

Виклад основного матеріалу. Досвід буття зазвичай є недоступним людській свідомості, тож його досягнення передбачає створення певної драматичної ситуації, що призводить до активації того, що в сучасній традиції називають підсвідомістю. Унаслідок такої ак-

тивації досягається ефект розширення свідомості, що дозволяє суб'єкту досвіду набути здатності до свідомого переживання досвіду буття - підсвідомість стає доступною свідомості. У різних релігіях процес комунікації з підсвідомістю мав активний характер і спрямовувався на приборкання стихії підсвідомого з метою пошуку шляхів до спасіння. Людина, що отримала трансперсональний досвід, використовувала свої знання та вміння для допомоги невтаємниченим і ставала посередником між світом сакральним і світом профаним.

Однією з найдавніших психотехнічних традицій є шаманізм, завдяки якому виникли майже всі психотехнічні прийоми та патерни, що їх ми зустрічаємо в розвинених релігійних системах. Як стверджує Є. А. Торчинов, шаманізм був першою формою релігії, що зосереджувала увагу на трансперсональних переживаннях [Торчинов, 2007, с. 190]. Становлення шаманізму, імовірно, мало місце в період, коли буттєвий досвід утратив загальнодоступний характер. Саме тоді постала потреба у відновленні зв'язку між тією чи іншою соціальною групою та її втраченим буттєвим досвідом.

Ритуал ініціації передбачав, що майбутній шаман повинен пережити власну смерть, увійти в контакт із духами-провідниками, які супроводжували його душу в мандрах "верхнім світом", під час яких душа вдосконалювалася для служіння й поверталася в оновлене тіло. Унаслідок переродження шаман здобував необхідну духовну силу й був готовий до виконання своїх обов'язків. Ось що пише з цього приводу Є. А. Торчинов: "В ескімосів-амасаликів шаман (ангакон) сам обирає собі учнів серед хлопчиків шести - восьми років. Навчання проходить у глибокій таємниці. Вимагається усамітнення біля старої могили або озера, де учень мусить чекати на особливе знамення. Шаман пояснює йому, що перед ним постане ведмідь, який збере з нього всю плоть і залишить голий кістяк, який обросте новою плоттю, після чого настане воскресіння" [Торчинов, 2007: 200].

Лабрадорські ескімоси вірять, що у подобі ведмедя

з'являється Великий Дух - Тонгарсоак. У Гренландії втаємничений залишається "померлим" (у несвідомому стані) упродовж трьох діб після появи духу. Переживши смерть і воскресіння, новий шаман проходить ритуал наділення наснагою й отримує владу над духами-помічниками.

В ескімосів-іглуліків ритуал ініціації видається ще цікавішим. Старий шаман "виймає" душу учня з його очей, мозку, внутрішніх органів, аби душі вирішили, що в ньому є кращим. Після ініціації молодий шаман набуває здатності відділяти душу від тіла (щось на кшталт відділення астрального тіла в західному окультизмі) і здійснювати тривалі духовні мандри в повітряному просторі та морських глибинах. Згодом утаємничений переживає осяння або просвітлення (антакокс або кауманенкв), відкриває в собі дар ясновидіння й передбачення. Упродовж навчання шаман розширює психотехнічні навички й ознайомлюється з міфопоетичною спадщиною свого народу. Зрештою він підтверджує новий статус і переходить до робочих буднів - камлання. Найчастіше шамани займаються зціленням хворих або проводжають душі померлих у потойбічний світ (психопомпа).

Говорячи про психотехнічні традиції, не можна оминути містерії, що справили величезний вплив на античний світ і привертати пильну увагу філософів, які вбачали в містеріальному досвіді джерело глибинної мудрості. Наприклад, неоплатоніки Ямвліх і Прокл високо цінували містеріальний екстаз, вважаючи його найкращим шляхом до індивідуального спасіння. Провідну роль відігравали Самофракійські таїнства на честь бога Діоніса й Елевсінські містерії, пов'язані з міфологічними циклами про Персефону та Деметру. Містерії проіснували практично до краху античного світу і значною мірою обумовили подальшу історію психотехнік у християнстві. Доречно згадати громади піфагорійців, що стали прообразами перших чернечих громад у християнстві. Ось як описує Елевсінські містерії поет Піндар: "Щасливий той, хто це бачив, перед тим, як у могилу зійти: життя пізнав він кінець, пізнав і початок його богоданний" [цит. за: Торчинов, 2007: 195].

Відомо, що участь у містеріях лікувала душевні рани. Плутарх утішив свою дружину, що тужила за передчасно померлою дочкою, нагадуванням про те, що їм довелося відчувати під час участі в містеріях. На думку Арістотеля, містерії були ефективним засобом зцілення від туги.

Показово, що популяризація містерій відбувалась у період так званого осьового часу, коли традиційні релігії втрачали свою силу й постала необхідність в особливій техніці, що мала забезпечити буттєвими переживаннями дедалі більше автономізованих індивідів античного суспільства.

Аналізуючи суто психотехнічний бік містерій, зауважимо, що занурення в транс супроводжувалося використанням певних речовин, зокрема ріжків, близьких за своїм складом до ЛСД. Такі речовини - у поєднанні з танцями, співами та вином - полегшували доступ до підсвідомих шарів психіки й стимулювали трансперсональні переживання, що сприяли досягненню душевної гармонії. Існує чимало свідчень того, що учасники містерій мали надзвичайні видіння, подібні до тих, що з'являються при вживанні психотропних препаратів. Скажімо, Прокл пише про те, що учасники Елевсінських містерій бачать видіння дивовижних образів. Подібні твердження можна знайти у Філона Александрійського.

Змістове наповнення містерій визначається досвідом помирання-воскресіння. Містерії починалися з іділії, що описувала щасливе життя Персефони, зруйноване появою Плутона і сходженням до царства мертвих. У другій частині містерій Деметра, мати Персефони, оплакує свою доньку й обходить землю в марних пошуках. У третій частині, до якої допускали лише учасників, що пройшли повне втаємничення, Деметра потрапляла в підземний світ і помирала. Це етап яскравого переживання загибелі, безвиході, занурення в небуття. Наставав апофеоз смерті, з якої народжувалося нове, трансформоване життя. Почуття туги й муки змінювалися полегкістю, катарсисом, духовним очищенням та оновленням.

Екскурс в історію психотехнік був би неповним без згадування грандіозних психотехнічних систем Сходу в Індії, Китаї, а саме - даосизму, індуїзму й буддизму, що є переважно психотехнічними релігіями.

Явний зв'язок із шаманськими техніками зберігає даосизм, зосереджений на пошуках шляхів до трансперсональних переживань, що допомагають здобути просвітлення й безсмертя. Особливе значення для даоської психотехніки мають дихальні й тілесні вправи, що віддалено нагадують його. Ґрунтуючись на феноменології трансперсональних переживань, даоси створили вчення про тілесно-енергетичну організацію людини, згідно з яким людина енергетично єдина з космосом і здатна управляти цією енергією для злиття з первинною єдністю світу - Дао, що розгортається на всіх рівнях макро- та мікроскопу.

У даоських текстах чітко описано ізоморфізм між процесом космогенезу, визрівання плоду й пологами, тож повернення в лоно Матері-дао виступає не просто метафорою, а формою вираження ізоморфної структури універсуму. Звідси й прагнення даосів імітувати у своїх практиках пренатальний стан. Згадаймо знамениту техніку зародкового дихання (тай сі), уперше описану в "Баопу-цзи" Ге Хуна (IV століття): "Це дуже спокійне дихання (вдих і видих зведено до мінімуму), що справляє враження, ніби практикуючий зовсім не дихає, подібно до ембріона, який отримує життєву енергію - ци - з крові матері" [Торчинов, 2007: 217].

Процес духовного вдосконалення даоси називали внутрішньою алхімією. Першій фазі внутрішньої алхімії передують дихальні вправи й концентрація, після чого адепт переходить до очищення й сублимації сперматичної енергії - першого інгредієнта еліксиру безсмертя. Сексуальна енергія спрямовується до верхнього енергетичного центру в голові, що викликає відчуття тепла та світла, які циркулюють енергетичними каналами тіла. У процесі цієї циркуляції відбувається очищення енергії й формування "безсмертного зародку", завдяки якому даос перемагає демонів, повертається до грубого тіла та здобуває безсмертя. Як бачимо, у даосизмі застосовується складна й доволі витончена психотехніка, що базується на реальних відчуттях людини, яка перебуває у зміненому стані свідомості. Даоська традиція, безперечно, є важливим складником культурної спадщини людства. Основні ідеї та образи даосизму мають загальнолюдський смисл, оскільки вкорінені в структурі глибинного психічного досвіду.

Переходячи до розгляду індуїзму та буддизму - двох великих релігій, що розвивалися в межах індійської цивілізації, - відзначимо, що ці релігії є психотехнічними за своєю суттю. Якщо таке твердження видається логічним щодо буддизму (адже буддизм

відкрито проголошує джерелом походження досвід свого фундатора), то стосовно індуїзму не все так очевидно. Згідно з офіційною доктриною, вищим джерелом релігійного досвіду в індуїзмі проголошені веди, зміст яких незвідний до трансперсонального досвіду. В індійських релігійно-філософських ученнях виділяють три взаємопов'язані рівні: доктринальний, логіко-дискурсивний (філософський) та психотехнічний (логічний). Перший утворює ідеологічний каркас системи. Ідеться про світоглядні засади певного вчення, що декларуються як фундаментальна істина. У випадку з індуїзмом - це ведичне одкровення й наявні в ньому ідеологеми (такі, як атман і Брахман). У випадку з буддизмом - це трансперсональний (психотехнічний) досвід його фундатора.

Індуїстська філософія, тісно пов'язана з доктриною і психотехнікою, виникає як полемічний диспут для обґрунтування доктринальних принципів, але поступово набуває самоцінності та власної проблематики. Доктрина визначає напрямок і межі дискурсу: зокрема, жоден індуїстський філософ не міг заперечувати ідею існування атмана через недопустимість порушення традиції; натомість буддистський філософ мусив дотримуватися доктрини анатмавади й не допускати субстанціалізму, що їй суперечить. Психотехніка виконувала різні функції: з одного боку, вона була засобом реалізації мети вчення - звільнення, а з іншого - забезпечувала філософію матеріалом для рефлексії. Як зазначають В. І. Рудий та Є. П. Островська, носіями філософського знання в індійській культурній традиції виступали винятково члени чернецьких спільнот або пустельники-йогини, що займалися психотехнікою та цікавилися природою свідомості й механізмами її переходу з профанічного стану до просвітленого [Рудий та Островська, 1987: 76]. Це зумовлювало психологічну спрямованість філософії й перетворювало її на своєрідну метапсихологію.

Говорячи про історію психотехніки в індуїзмі, слід зауважити, що ведична релігія на початку свого побутування була здебільшого релігією жертвопринесень. Не підлягає сумніву, що біля її витоків стояв трансперсональний - найімовірніше, шаманський - досвід, але в період приходу арій до Індії цей аспект релігії втратив значущість. Подальший розвиток індуїзму зумовлений зростанням питомої ваги трансперсонального елемента. Доцільно припустити, що в процесі проведення індуїстських ритуалів жерці, які були відповідальними за змістовне наповнення ритуалу, започаткували ведійську психотехніку.

Висновки

Упродовж усієї історії людина постійно зверталася до буттєвого досвіду - джерела базових життєвих інтуїцій та пов'язаних із ними енергій. Але за умов діяльнісного відчуження, що призвело до значного послаблення зв'язку з буттям, виникла необхідність у виробленні й підтриманні механізмів, відповідальних за трансляцію досвіду буття у світ людської діяльності і, водночас, у збереженні доступу до цього досвіду в його безпосередній формі. Позаяк усі пласти духовності, що забезпечували переживання буттєвого досвіду, витіснилися на периферію суб'єктивності й поринули в глибини підсвідомості, людство було змушене шукати засоби відновлення втраченого зв'язку з буттям.

Найбільш ефективним засобом компенсації буттєвого дефіциту стали психотехніки, що сприяли створенню нових форм духовної діяльності й лягли в основу релігійних вірувань. Показово, що психотехніки можуть працювати самостійно, поза контекстом тих чи інших релігійних систем. Ця особливість дає змогу визначити універсальні образи та інтуїції, що виникають під час занурення у змінений стан свідомості, виявити спільну інтуїтивно-образну основу як у віруючих, так і у світських суб'єктів буттєвого досвіду. Учені зробили важливе відкриття: ті інтуїції, які раніше розглядали як невід'ємний елемент конкретної релігійної системи, цілком доступні людям, що належать до різних культурних традицій. Більше того, вони навідують людей, які вважають себе невірними й далекими від релігійної міфології.

Дослідження стародавніх психотехнік набуває провідного значення в контексті сучасної кризи традиційних ідеологій, викликаній обмеженням доступом до буттєвого доступу. Той факт, що психотехніки є доволі автономними й дозволяють вирішити екзистенційні проблеми, свідчить, що будь-яка міфопоетична система ґрунтується на базовому, ідеологічно нейтральному переживанні єдності людини з буттям. Це переживання, репрезентоване крізь призму суб'єктивних образів, виступає головним енергетичним і мотиваційним ресурсом усіх світоглядних систем.

ЛІТЕРАТУРА

- Бургиньон Э. Измененные состояния сознания. *Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология*. Москва: Смысл, 2001. С. 405-461.
- Вебер М. Избранные произведения. Москва: Прогресс, 1990. 804 с.
- Гроф С. Надличностное видение: Целительные возможности необычных состояний сознания. Москва: АСТ, 2004. 239 с.
- Джеймс У. Многообразие религиозного опыта. Москва: Республика, 1993. 432 с.
- Рудой В. И., Островская Е. П. О специфике историко-философского подхода к изучению индийских классических религиозно-философских систем. *Методологические проблемы изучения истории философии зарубежного Востока*. Москва: Наука, 1987. С. 74-93.
- Тарт Ч. Состояния сознания. *Магический кристалл*. Москва: Республика, 1992. С. 180-248.
- Торчинов Е. А. Религии мира: опыт запредельного. Психотехника и трансперсональные состояния. Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение, 2007. 540 с.
- Фрейдберг О. М. Миф и литература древности. Москва: Наука, 1978. 605 с.
- La Berge S. Exploring the world of lucid dreaming. New York: Ballantine Books, 1991. 352 p.
- McKenna T. Food of the gods: the search for the original tree of knowledge. A radical history of plants, drugs and human evolution. New York: Bantam, 1992. 311 p.
- Mindell A. The shaman's body: a new Shamanism for transforming health, relationships and community. San Francisco: HarperOne, 1993. 256 p.
- Moss R. The secret history of dreaming. San Francisco: New World Library, 2010. 352 p.
- Walsh R. The spirit of shamanism. Los Angeles: Jeremy P. Tarcher, 1990. 285 p.

Solonko Leonid,

PhD in Philosophical Sciences, Senior Researcher, Professor,
Institute of Philosophy National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

ANCIENT PSYCHOTECHNICS AS A MEANS OF COMPENSATION OF LOST EXISTENTIAL EXPERIENCE

The present article deals with ancient psychotechnics and its role in restoring the access to existential experience that serves as a source of energy and basic vital intuition. The purpose is to determine the influence of psychotechnic traditions on compensation of deficiency of existential experience and unity of humans and the natural world in order to discover universal images and symbols which underlie all religious systems. Deep attention is paid to altered states of consciousness whose crucial importance reveals itself in the activation of subconscious mind and liberation from limitations imposed by the loss of connection with the Being in its simple and genuine forms. The author focuses on the description of common features that characterize religious systems regardless of cultural distinctions. It's extremely significant to emphasize that those intuitions, considered as an inherent element of specific religion, are completely accessible to persons who belong to different cultural traditions. There are reasons to affirm that shamanism, Greek mysteries; Daoism, Hinduism and Buddhism have the same origin and the same mission - overcome alienation from the Being with the objective of achieving of personal salvation. Trance immersion deserves special mention because of the possibility of facilitating access to subconscious layers and transpersonal experiences as a means of reaching inner harmony. It is proved that the visions which arise in a trance state are nearly identical to hallucinations caused by psychotropic substances. Scientific innovation of the study consists in the attempt to demonstrate the correlation between ancient psychotechnic traditions and the urgent necessity to solve modern existential crisis.

Key words: psychotechnics; existential experience; transpersonal experiences; altered state of consciousness; shamanism; mystery; Daoism; Hinduism; Buddhism.

REFERENCES

- Bourguignon, E. 2001. Altered states of consciousness [translat.]. *Personality, culture, ethnos: psychological anthropology*. Smysl Publishing, Moscow: 405-461 (rus).
- Freidenberg, O. 1978. Myth and literature of antiquity. *Nauka*, Moscow, 605 p. (rus).
- Grof, S. 2004. The transpersonal vision: the healing potential of non-ordinary states of consciousness. *AST*, Moscow, 239 p. (rus).
- James, W. 1993. The varieties of religious experience [translat.]. *Respublika*, Moscow, 432 p. (rus).
- LaBerge, S. 1991. Exploring the world of lucid dreaming. *Ballantine Books*, New York, 352 p.
- McKenna, T. 1992. Food of the gods: the search for the original tree of knowledge. *A radical history of plants, drugs and human evolution*. Bantam, New York, 311 p.
- Mindell, A. 1993. The shaman's body: a new Shamanism for transforming health, relationships and community. *HarperOne*, San Francisco, 256 p.
- Moss, R. 2010. The secret history of dreaming. *New World Library*, San Francisco, 352 p.
- Rudoy, V. and Ostrovskaya, E. 1987. About the specificity of historical and philosophical approach to the study of classic religious and philosophical systems of India. *Methodological problems of study of the history of Oriental philosophy*. Nauka, Moscow: 74-93 (rus).
- Tart, Ch. 1992. States of consciousness [translat.]. *Magic crystal*. *Respublika*, Moscow: 180-248 (rus).
- Torchynov, E. 2007. World religions: experience of the transcendence. Transpersonal states. *Oriental Studies*, Saint Petersburg, 540 p. (rus).
- Walsh, R. 1990. The spirit of shamanism. *Jeremy P. Tarcher Publisher*, Los Angeles, 285 p.
- Weber, M. 1990. Selected works [translat.]. *Progress*, Moscow, 804 p. (rus).

© Солонько Леонід

Надійшла до редакції 11.09.2018